

Lugha na Ukoloni: Lugha Zisizotawala katika Mazingira ya Dijitali

**Ikiwa unajua lugha yako ya asili, na kuiongeza
na lugha zingine zote, huo ni uwezeshaji.**

Ngũgĩ wa Thiong'o

Mradi huu unawezekana kwa msaada mkubwa wa

POLLICY

yaliyomo

01

Utangulizi

02

Taarifa ya
Tatizo

04

Lengo la andiko

05

Maana ya
maneno

06

Uchunguzi
wa Hoja

07

Ethiopia

13

Tanzania

17

Uganda

23

Urithi wa Kikoloni
& Lugha
Mtandaoni

24

Mwito wa
Kuchukua Hatua

25

Hitimisho

26

Nukuu Zilizotumika

utangulizi

Kuna lugha takriban ishirini na tisa (29) tu zilizo na nguvu ya kidijitali (Simons et al., 2017). Kwa lugha, nguvu ya kidijitali inawakilisha kiwango ambacho lugha hutumiwa na kutumika kwenye mtandao na kupitia vifaa vya kidijitali na majukwaa. Lugha kumi zinawakilisha asilimia themanini na mbili ya yaliyomo kwenye mtandao: Kiingereza, Kichina, Kihispania, Kiarabu, Kireno, Kijapani, Kirusi, Kijerumani, Kifaransa na Kimalesia (Takwimu za Dunia za Mtandao). Upungufu wa majukwaa, programu, na programu ya kinachojulikana kama “ wachache ” au lugha zisizo za kawaida ni mwakilishi wa uzoefu wa wasemaji wa lugha ya chini kwenye mtandao.

Utofauti mdogo wa lugha katika nafasi za kidijitali unaonyesha kupungua au kuanguka kwa lugha za wachache au lugha ndogo. Wakati lugha haziungwi mkonokidijitali, watumiaji wana uwezo mdogo wa kupata fursa kwenye mitandao ya kijamii, uchumi wa kielektroniki na majukwaa mengine ya mtandao ambayo yanazidi kuwa sehemu ya maisha ya kila siku ya ulimwengu. Maandiko na nguvu ya lugha kwenye mtandao inahitaji kwenda hatua zaidi ya maandiko / uwepo wa lugha na ikiwa lugha ina uwezo wa kuingiza au kutoa kwenye mtandao, ambapo pembejeo inamaanisha lugha ambayo mtumiaji amewekwa wazi, na matokeo ni lugha ambayo mtumiaji hutoa katika nafasi yakidijitali (Kornai, 2013). Je! Tunawezaje kuelewa vizuri “wastani” wa watumiaji waliishi hali halisi na tunawezaje kuunganisha lugha zaidi katika faida inayodaiwa kuwa ya pamoja ya ulimwengu?

taarifa ya tatizo

Mwandishi wa muda mrefu wa Kenya Ngũgĩ wa Thiong'o, anayejulikana kwa kuandika kazi zake kwa Kikuyu badala ya Kiingereza, anahoji kuachwa kwa lugha ya asili kwa niaba ya kuandika katika lugha za Ulaya, kama vile Kiingereza. Katika ukombozi wa akili (1986), Thiong'o anahoji kwanini utamaduni wa Kiafrika unapaswa kuhifadhiwa na kudhaniwa katika lugha za Ulaya. Chaguo la makusudi la Thiong'o kisha kujitolea kuchapisha maandiko yake yote kwa lugha ya Kikuyu linaonyesha kuondokana na kanuni zilizowekwa na hamu ya kujielezea kwa kweli.

Hii mwangwi wake umesikika katika mazingira ya leo yakidijitali. Kama ilivyo Kusini mwa Jangwa la Sahara na kusini mwa ulimwengu kumekua na ongezeko kubwa la kubadili maisha kwenda kwenye maisha ya mitandaoni, kanuni iliyowekwa kwa watu ni chaguo la kushiriki katika nafasi zakidijitali kwa lugha zinazotumika kwa wingi. Ufikiaji wa mtandao ni zaidi ya uwezo wa kupata kifaa na unganisho la kimtandao bila kutumia waya, mwelekeo wa lugha pia una jukumu muhimu. Lugha ndogo zinatengwa katika muktadha wakidijitali na nafasi yake kuchukuliwa na lugha zitumiwazo na wengi, na programu zinatengenezwa kwa maslahi yanayosemwa lugha ya wengi. Hii inatofautiana katika muktadha. Lugha kama vile Hindi (India) na Mandarin (Uchina) zinapata kutawala katika muktadha wa kijamii nakidijitali, wakati lugha kama vile Kiswahili (Afrika Mashariki) na Yoruba (Nigeria) ni kubwa katika nafasi ya maisha ya kawaida lakini sio mkondoni/mtandaoni.

Maendeleo ya kiteknolojia hayaenei kwa usawa kwa lugha zote. SIRI, inayopatikana kwenye iPhones na bidhaa zingine za Apple, inapatikana tu katika lugha 25, ambazo nyingi ni lugha za Ulaya au Kilatini, kando na Kichina, Kijapani, Kikorea na Kiarabu. Kwenye mitandao ya kijamii, tovuti ya Twitter inasaidia lugha thelathini na nne (34) zenye asili inayofanana, ingawa lugha kama vile Kihindi, Kimalay, Ufilipino na Kivietinamu zinaungwa mkono. Majukwaa mengi ya mtandao wa kijamii yana Kiingereza kama lugha yao kubwa, ikitumikia takriban asilimia themanini ya watumiaji ambao hawazungumzi Kiingereza kama lugha yao ya kwanza (Christiason & Murray, 2014). Walakini, mtu yeyote anayesema lugha ya asili au isiyojulikana sana huwa na ufikiaji mdogo. Ufikiaji wa tovuti zinazounga mkono lugha za asili ni mdogo kwa sababu ya maudhui yasiyoendana na sio ya kutosha kwenye tovuti hizi. Makampuni hayaoni nguvu au sababu ya kibiashara kwa tovuti za lugha ya asili. Tovuti nyingi za mitandao ya kijamii kwa lugha zenye rasilimali za chini au zisizojulikana sana zimetengenezwa kwa kuwalenga watumiaji, kama vile vikundi vya Asili kutoka Manitoba, Canada.

Mapungufu ya lugha mkondoni/mtandaoni yanaonyesha mgawanyiko wakidijitali, ulitambuliwa mapema katika karne ya ishirini na moja kama pengo ambalo lipo kati ya wale walio na ufikiwaji tayari wa Taarifa na teknolojia ya mawasilino (ICT) na mtandao, na wale wasio na ufikiwaji kama huo (Cullen, 2001). Wale ambao hawazungumzi lugha kubwa huanguka nyuma zaidi upande wa mgawanyiko wakidijitali. Kwa usahihi, mgawanyiko wa lugha kidijitali unaonyesha kuwa kati ya lugha 6,000 za kisasa, ni kumi tu ndio hutengeneza 82% ya lugha katika mtandao (Young, 2014).

Kwa jumla, uwakilishi wa lugha kwenye mtandao na majukwaa yake ya kidijitali yanayohusiana unapungua. Hii hatimaye inamwagika au inapelekea jinsi mabadiliko kuelekea katika jamii ya lugha moja yanapunguza utofauti wa lugha na kuweka vizuizi zaidi kwa wale wanaotafuta kuwasiliana kwa lugha zenye rasilimali duni au lugha zisizojulikana sana katika mazingira yetu ya kidijitali.

---

¹ <https://www.apple.com/ios/feature-availability/#siri>

² <https://developer.twitter.com/en/docs/twitter-for-websites/supported-languages>

³ <https://guides.wpl.winnipeg.ca/indigenousslanguages/home>

lengo la andiko

Andiko hili linalenga kufungua matumizi ya lugha za asili au lugha zisizo na idadi kubwa ya watumiaji katika mazingira yaliyopo yakidijitali. Hii ina uhusiano katika maoni juu ya ukoloni wakidijitali (Kwett, 2022), ambapo lugha fulani kimamlaka au ukubwa, lugha zinatishia na kuhatarisha uwezo wa wasemaji wa lugha za asili kujieleza na kuwasiliana katika ulimwengu wakidijitali. Tunatumaikuchambua sampuli ya nafasi za ufadhili wa masomo zilizopo juu ya ujumuishaji wa kidijitali ili kuchunguza jinsi inafanya kazi haswa kupitia utumiaji wa lugha ya ndani kwenye mitandao ya kijamii.

Tunatoa muongozo wa mambo ya msingi kazini wakati lugha za mama zinatumiwa kwenye majukwaa ya mitandao ya kijamii. Hizi zinaweza kuathiri maswala ambayo huunda mada ya mgawanyiko kidijitali ili kuongeza maswali juu ya usawa kidijitali, ushiriki, uraia, mali na kitambulisho. Kupitia andiko hili, tunakusudia kuelewa jinsi ukuaji/upandaji wa lugha yakidijitali unavyoweza kuwezesha, kupunguza, kupanua na kukuza ushiriki wa watumiaji. Tunatafuta pia kufungua mada za ufikiaji, usalama na utumiaji ambao mtumiaji kati katika muktadha huu anaweza kupata wakati wa kutumia majukwaa ya kidijitali kwa mawasiliano na maisha ya kila siku.

maana ya maneno

Ukoloni wa kidijitali: matumizi ya teknolojia ya kidijitali kwa utawala wa kisiasa, kiuchumi na kijamii wa taifa lingine au eneo (angalia: Kwet, 2016).

Mgawanyiko wa kidijitali: pengo ambalo lipo katika nchi nyingi kati ya zile zilizo na ufikiwaji tayari wa zana za teknolojia ya habari na mawasiliano, na ufahamu ambao hutoa ufikiaji huo, na wale wasio na ufikiwaji au ujuzi kama huo (Tazama: Cullen, 2001).

Nguvu ya kidijitali: inawakilisha kiwango ambacho lugha hutumiwa na kutumika kwenye mitandao na kupitia vifaa vyakidijitali na majukwaa.

Kifo cha lugha ya kidijitali: wakati yafuatayo yanatokea kwa lugha inayotumika katika nafasi za kidijitali:

Kupoteza nguvu na uwezo wake: wakati lugha haitumiki katika mawasiliano ya kidijitali, ya kila siku (ujumbe wa maandishi, barua pepe) kwa uchumi, biashara rasmi, na kadhalika;

Kupoteza ufahari: lugha yenye uduni au haina uwepo wowote mkondoni/mtandaoni; na

Kupoteza ushindani: wenyeji wa kidijitali hawana ufasaha katika lugha (Tazama: Kornai, 2013).

Lugha ya asili: lugha au kikundi cha lugha ambacho ni asili ya eneo na huzungumzwa na watu wa asili wa maadili na imani sawa za kitamaduni.

Lugha kubwa: lugha ambayo idadi kubwa ya watu katika nchi fulani hutumia. Hii inaweza kuwa lugha iliyowekwa (Imperial) lugha kama vile (Kiingereza nchini Uganda), au lugha ya asili kama vile (Hindi nchini India).

uchunguzi wa hoja

Tunawasilisha masomo ya uchunguzi wa hoja wa nchi tatu za Afrika Mashariki (Ethiopia, Tanzania na Uganda) kuelewa vyema muingiliano uliopo wa mazingira na lugha ya kidijitali kama inavyotumika katika maisha ya kila siku. Tunazo mada kuu tatu ambazo zinaingiliana katika tathmini hii. Kwanza, tunashughulikia maswala ya ufikiaji. Je! Wazungumzaji wa lugha zisizo za watu wengi hutegemea utafsiri au lugha nyingi kama vile Kiingereza kufanya maisha “ kuwa rahisi ”? Je! Lugha zingine zinapewa nafasi Zaidi ya nyingine katika nafasi zakidijitali? Je! Kuna mtaji wa kijamii unaohusishwa na kutumia lugha fulani katika nafasi zakidijitali?

Pili, tunaangalia utumiaji. Utumiaji ni msingi wa sababu za matumizi ya lugha zilizelezewa katika Kornai (2013):

- (i) Saizi na muundo wa idadi ya watu wa jamii ya lugha hiyo;
- (ii) Ufahari wa lugha;
- (iii) Uwezo na utambulisho wa lugha;
- (iv) Kiwango cha msaada wa programu; na
- (v) Wikipedia.

Tunahoji ikiwa wasemaji wa lugha fulani wanaweza kutumia programu tofauti na huduma. Hii inatumika sana kwa wale ambao hawatumii maandiko ya Kilatini, kama vile nchini Ethiopia. Je! Wazungumzaji wa lugha zisizo na nguvu kwenye jamii wanaweza kuchapisha, kuingiliana na kukuza utumiaji wa lugha hizi katika nafasi zakidijitali? Je! Kuna zana za kiwango cha maneno (uwezo binafsi wa kujisahihisha, kamusi) au msaada wa kiwango cha pembejeo kwa lugha ya kawaida?

Mwishowe, usalama ni mada muhimu inayorudiwa. Tunahoji ikiwa wasemaji wa lugha zisizokuwa na nguvu kwenye jamii wanaweza kukabiliwa na kutengwa au kuumiza mtandaoni kwa matumizi au kukuza lugha yao. Kwa njia hiyo hiyo, je! Lugha fulani imepigiwa kura au kudhibitiwa zaidi au chini ya lugha nyingine kubwa? Je! Mizozo fulani au mawazo ya lugha yanatolewa tena katika nafasi zakidijitali?

ethiopia

Woldermariam na Lanza (2014) wanaelezea Ethiopia kama nchi ya “lugha nyingi, mataifa mengi na tamaduni nyingi”. Serikali ya idadi ya watu milioni 114 - inayojumuisha makabila zaidi ya 80 - inatambua lugha tano rasmi za kufanya kazi: Afan, Amharic, Oromo, Somali na Tigrinya. Lakini zaidi ya hii, jumla ya lugha 28 zipo katika fomu ya fasihi katika nyanja mbalimbali za umma, pamoja na elimu ya msingi, serikali na mawasiliano kiujumla. Amharic hata hivyo ni lugha bora au inayokubalika ya nchi hiyo, na Waethiopia wengi wanaelewa na kuzungumza lugha hiyo. Hii inaweza kuhusishwa na serikali za kimabavu na za kitaifa ambazo zilitawala historia ya nchi hiyo katika karne nyingi za ishirini (Yusuf, 2019). Ethiopia haikuwahi kutawaliwa rasmi, na kwa hivyo, mazingira yake ya kijamii yameundwa na mashindano ya kikabila ya kuamua wenyewe na mageuzi yanayoendelea.

Sera ya lugha ya Ethiopia inaendelea sana (UNICEF, 2016). Wakati nchi imekuwa jamii ya shirikisho kwa historia yake inayojulikana, asili ya mazingira ya lugha ya sasa inaweza kuhusishwa na mbinu ya shirikisho la kikabila iliyofanywa rasmi na serikali mnamo 1995 (Taye, 2017). Ndani ya utafutaji/uchunguzi huu mpya ulioletwa na serikali ya umoja wa makabila makubwa ya nchi, lugha zilijikita katika mkoa kutafakari na kukuza utofauti wa kabila la watu (Woldermariam na Lanza, 2014). Hii ilikuwa kukataliwa wazi kwa uhuru, sera za lugha za kukandamiza zilizofanywa wakati wa utawala wa Mtawala Haile Selassie (1930 - 1974) na jimbo la Marxist-Leninist Derg la baadaye (1974 - 1991) (Yusuf, 2019). Chini ya Mtawala Selassie, Amharic ilisimamishwa kama lugha ya msingi ya nchi kupitia mradi wa kisiasa uliokusudiwa kuunganisha nchi iliyofungwa na kitambulisho cha pamoja. Sera hizo zilizoibuka zilizuia maendeleo ya lugha zingine kwani ziligundulika kama lango la uhamasishaji wa kikabila. Baada ya kupindua kifalme, Derg, junta ya kijeshi iliyoonyeshwa na itikadi za kijamii, iliyohusika katika hatua za kukuza utumiaji wa lugha za kikanda. Ndani ya zizi la kampeni yao ya kitaifa ya kusoma na kuandika, majaribio yalifanywa kufundisha watu jinsi ya kusoma na kuandika katika lugha zao za nyumbani, na lugha 15 zilizotengwa hadi mwisho (Getachew & Derib, 2006). Licha ya mbinu hii iliyopanuliwa, umiliki/umahili wa Amharic uliendelea kwa sababu kadhaa: 1. Njia kuu, ya juu ya utawala ambayo serikali ilidumisha nguvu ilikuwa ya kutengwa kwa asili, 2. Rasilimali mbadala za lugha ambazo zilitengenezwa zilikuwa na ubora duni, na 3. Fursa za kiuchumi zilipendelea wasemaji wa Amharic (Smith, 2008). Wakati shirikisho la kikabila lilianzishwa mnamo 1991, juhudi za kudumisha kitambaa cha kijamii cha serikali kilichohamishwa kutoka kwa njia kuu - ambapo watu wote walitakiwa kuelezea uelewa wa kawaida na usemi wa kitambulisho chao - kwa umoja ambapo uhuru wa kikabila ulipewa kipaumbele kama njia ya mwisho sawa (Habtu, 2003). Lugha

za utaifa zilianzishwa na idara ya elimu kupitia taarifa yake ya sera ya kitaifa ya utabiri wa lugha ya kitaifa (Smith, 2008). Hii ilisisitizwa baadaye na sera rasmi ya kitaifa ya elimu na mafunzo ya Ethiopia (NETP) mnamo 1994 na katiba ya 1995. Ambapo haki za mataifa - au kabila - kuelimishwa kwa lugha yao wenyewe na hadhi sawa kabla ya hali ya lugha zote za mitaa kutambuliwa (Smith, 2008; Katiba ya Ethiopia, 1995; Wizara ya Elimu ya Ethiopia, 1994). Bila shaka hii imesababisha kuongezeka kwa kujulikana kwa lugha za kikanda na za mitaa katika nyanja za umma, na lugha kadhaa za mitaa zilizopata maendeleo yanayoonekana na kuongezeka kwa uwepo wake (Woldermariam na Lanza, 2014). Hadi hivi karibuni Amharic ilibaki lugha rasmi ya kufanyia kazi katika nchi, ambayo iliimarisha kila mahali. Walakini, kwa kuzingatia kukosekana kwa utulivu wa kisiasa nchini, unaoshinikizwa na mzozo mzito wa kikabila, serikali ya Ethiopia imeanzisha safu ya mageuzi ikiwa ni pamoja na kuingizwa kwa lugha nne rasmi za kufanya kazi zinazoonyesha au kuwakilisha makabila makubwa ya kisiasa ya nchi hiyo.

Kiingereza, lugha ya kigeni inayotawala zaidi Ethiopia, ilianzishwa rasmi nchini kupitia mfumo wa elimu (Sharma, 2013). Chini ya Selassie iliibuka kutokana na utambuzi wa msururu wa maarifa, hasa kwa sayansi na teknolojia, ambayo ilikuwepo kwa lugha hiyo. Kipindi ambacho hii ilifanywa mara nyingi hutajwa kama “miaka ya elimu ya dhahabu“, kwa sababu ya maendeleo ya haraka ya shule kote nchini ”
Gerencheal & Mishra, 2019 (. Mfumo wa elimu wakati huu ulisukumwa sana na Uingereza na Amerika, na kwa vile Kiingereza kilifurahia kupitishwa kwa kina kwa sababu ya mtazamo wa kawaida wa thamani yake kama lugha ya uhamaji zaidi. Kwa ufahamu wa Kiingereza - pamoja na Amharic - kuwa wa lazima kwa mitihani ya serikali na kuingia katika chuo kikuu pekee nchini wakati huo (Smith, 2008). Mara tu NEPT ilipoanza, wakati lugha za utaifa zilianzishwa kama lugha za kufundishia za shule za msingi, uwepo wa Kiingereza ulitunzwa kama somo la lugha lililofundishwa. Muhimu zaidi, ilibaki lugha ya lazima ya mafundisho zaidi ya elimu ya msingi. Katika Ethiopia ya kisasa, Kiingereza kinaendelea na kiwango chake kama lugha ya kigeni inayozungumzwa zaidi. Bado inafahamika sana, ikithibitishwa na mahitaji makubwa ya utaalum wake ulioonyeshwa na wenyeji (Gerencheal & Mishra, 2019). Licha ya shauku hii kuenea, Kiingereza bado ni mdogo kwa seti nyembamba ya vikoa vya kazi. Inazungumzwa tu na kueleweka na sehemu ya watu wasomi, na matumizi yake yanafungwa kwa seti fulani ya mazingira (Gerencheal, 2016; Sharma, 2013). Ufasaha wa Kiingereza ni wa chini kati ya wanaojifunza na wanafunzi walio na maoni mengi juu ya hitaji la kutumia lugha.

Inakadiriwa kuwa teknolojia za kisasa za mawasiliano zilifika kwanza nchini Ethiopia mwanzoni mwa karne ya ishirini (Kenaw, 2017). Wakati msingi ulikuwa umewekwa katika serikali za zamani, kama vile wakati wa utawala wa Mtawala Menelik ambapo simu na usambazaji wa maji ya bomba zilitengenezwa, ilikuwa Haile Selassie ambaye alipata maendeleo makubwa katika kuiweka nchi kisasa. Teknolojia zilizoingizwa zilimwezesha mfalme kujumuisha nguvu na kupanua juu ya hamu yake ya kuunda mfumo wa kisasa wa elimu. Walakini, haijulikani wazi kuwa juhudi za Haile Selassie za kisasa za kiteknolojia zilitokana na hamu ya kujiamulia kwa njia ile ile kama mtangulizi wake alivyoweza kuwa nayo. Badala yake, teknolojia ambayo iliongezeka wakati huo iliingizwa na kuwekwa ndani kama vile kupitia tafsiri ya istilahi katika lugha za mitaa (Kenaw, 2017). Kwa kweli, kama ilivyotajwa hapo awali, Kaizari alianzisha Kiingereza katika mfumo wa elimu kwani iligundulika kama lugha ya sayansi na teknolojia. Cha kufurahisha, wakati utawala wa kibinafsi wa kikanda ulipowekwa kwa makabila mnamo 1991, watangulizi wa lugha ya Oromo - kabila kubwa zaidi nchini - waliamua kubadili kutoka kwa maandishi ya Ethiopia kwenda kwa maandishi ya Kilatini kutokana na msaada unaotolewa na teknolojia zakidijitali (Yimam (1992) katika Zaugg, 2020). Nguvu hizi zinaweza kutazamwa kama msingi wa uhusiano unaoendelea kati ya Waethiopia, lugha na teknolojia zao. Ili kutathmini hii zaidi, ujumuishaji wakidijitali wa Amharic kama lugha kuu ya ndani (na lugha zingine za Ethiopia), zinaweza kutathminiwa kwa vigezo vya kuingizwa au ufikiaji, utumiaji, mitazamo na pia usalama.

Kuhusu suala la kuingizwa, licha ya kuenea kwake, Amharic huwekwa kama lugha ya rasilimali ya chini (Gereme et al., 2021). Lugha za rasilimali za chini zinarejelea lugha ambazo rasilimali chache za kidijitali zipo (Megerdoomian & Parvaz, 2008; Hogan, 1999). Vinginevyo hujulikana kama Ge'ez, hati ya Ethiopia, ni hati ya zamani zaidi barani Afrika. Wazungumzaji wa lugha zote mbili za Amharic na Tigrinya hutumia maandishi - ambayo pia huchukua lugha zingine za wachache na marekebisho kidogo. Ikilinganishwa na lugha zingine zisizo za Kilatini za Kiafrika Ge'ez amepata alama mtandaoni kwa miaka 40 iliyopita haswa (Zaugg, 2020). Mitindo mbalimbali na uvumbuzi anuwai huzingatwa, ambazo kadhaa zinajadiliwa kwa undani zaidi baadaye. Tangu miaka ya 1980 lugha za msingi za Ethiopia zinatumia maandishi hayo zimefaidika na msaada wakidijitali kupitia waundaji wa maneno, fonti na vicharazio, na pia kuingizwa kwake katika Kiwango cha msimbo mnamo 1999. Sehemu kubwa ya kazi hii imefanywa na wasomi wa Ethiopia wenyewe, wakati juhudi za ulimwengu pia zimeendelea, lakini sio mara kwa mara. Mnamo 2010 Microsoft ilizindua Windows Vista, mfumo wake wa kufanya kazi, katika Amharic (SOMALILAND, 2010).

Kufikia mwaka 2015 Amharic ilipatikana katika anuwai ya bidhaa za Google Suite, pamoja na huduma ya hotuba ya utaftaji wa mtandao - API ya Hotuba ya Cloud - katika miaka iliyofuata (Perez, 2017; Galperin, 2014). Sasikumar & Hegde (2004) iliyoainishwa (shughuli za ujanibishaji chini ya aina nne: 1. onyesha (Upatikanaji wa maandiko/uandishi wa asili), 2. Lugha (upatikanaji wa maandishi ya mfumo katika lugha ya kawaida), 3. utamaduni (matumizi ya lugha ya picha ambayo ni muhimu na inaendana kitamaduni), na 4. kifaa (umuhimu wa muktadha wa matumizi ya kifaa). Wengi wa juhudi za ujanibishaji nchini Ethiopia umeshughulikwa aina mbili za kwanza, ambazo ni kuonyesha na lugha. Ilikuwa tu mnamo 2021 kutolewa kwa iOS 15 ambayo Apple ilianzisha kicharazio chake cha kwanza kilicho husisha Amharic (Ge'ez). Wakati mwanzo mzuri, kicharazio bado kinachanganywa na changamoto ambazo zinazuia uzoefu wa mtumiaji na kukatisha tamaa matumizi yake (angalia kwa mfano tweet chini na @ethiopic (2021)). Maswala ya ufikiaji kama vile mapungufu ya miundombinu, bei kubwa na kanuni zilizowekwa na serikali zinaendelea kuwachanganya Waethiopia kutoka kupata mtandaoni (Shahbaz na Funk, 2020). Kwa kuongezea, wasemaji wasio wa Amharic kwenye tovuti wanapatikana katika mazingira yenye changamoto ya teknolojia ya lugha ikilinganishwa na wenzao wanaozungumza Amharic. Kiingereza kinaendelea kuchangia kati ya asilimia 80 hadi 90 ya yaliyomo kwenye tovuti nchini Ethiopia, na Amharic inayojumuisha idadi kubwa inayosalia kati ya asilimia 11 hadi 18 (Zuagg, 2020; Tsegaye & Atnafu, 2016). Inaweza kutaja kuwa kurasa za Wikipedia zinapatikana katika lugha tano rasmi za serikali, na Amharic akifurahiya mwonekano mkubwa kwenye jukwaa. Mwishowe linapokuja suala la mitandao ya kijamii, Facebook - jukwaa maarufu la mitandao ya kijamii nchini - inatoa huduma za usaidizi wa utafsiri ili kuzunguka mipaka ya mtumiaji, Walakini miongozo yake ya jamii haitafsiriwi au haipatikani katika hati/maandiko yoyote ya lugha ya Ethiopia au lugha (Ayalew, 2021).

Daniel Yacob

@ethiopic

Nice to see an [#Amharic](#) keyboard arrive with iOS 15. It's fairly normal, with a few clever choices. Offering non-Amharic letters may cause some confusion, slow typing, and lead to more spelling errors. Better to support these letters under additional keyboards. But it's a start!

4:12 AM · Sep 22, 2021 · Twitter Web App

Daniel Yacob

@ethiopic

To clarify the hazard of the approach, it is analogous to adding French, German, Czech, etc. letters to an English language keyboard.

4:39 AM · Sep 22, 2021 · Twitter Web App

Kama mahali pengine kwenye bara, simu ya rununu/mkononi imeondoka nchini Ethiopia. Pamoja na hayo, usajili wa simu za rununu na kupenya zaidi kwa mtandao kunabaki chini, na Waethiopia wengi hawamiliki simu ya rununu wala kupata mtandao (Kemp, 2021; Benki ya Dunia, 2020). Walakini, simu za rununu ndio njia ya msingi ambayo Waethiopia wanapata na kutumia mtandao. Katika uchambuzi wa Zuagg's (2020) uchambuzi wa uwepo wa lugha za Ethiopia mkondoni/mtandaoni kwa kutumia toleo lililobadilishwa la kiwango cha tathmini ya nguvu kilichoandaliwa huko Kornai et al. (2017), wakati sio kustawi, Amharic ilizingatiwa kuwa muhimu kwakidijitali katika nyanja zote za msaada wakidijitali, matumizi na nguvu. Kwa kweli, uchambuzi ulionyesha kiwango cha juu cha matumizi yakidijitali ya Amharic mkondoni kupitia yaliyomo kwenye Wikipedia mkondoni na idadi ya tweets katika lugha. Kwa kufurahisha, Wasomali, lugha ya ndani ambayo pia ni lugha ya kitaifa ya Somalia, ambayo hutumia maandishi ya Kilatini, kwa usawa inafurahiya kiwango sawa cha matumizi ya mkondoni kama Amharic. Wakati lugha zingine za kawaida zinaonekana kutumika kwa madhumuni ya chini kwenye wavuti isipokuwa Tigrinya ambayo inafurahiya kiasi kizuri cha msaada wakidijitali kupitia miundombinu yakidijitali kama vile tafsiri, upatikanaji wa lugha katika mifumo ya uendeshaji, huduma za injini za utaftaji nk. Kwa upande wa mitazamo, wakati Waethiopia wanazidi kutoa yaliyomo katika lugha za Ethiopia, matumizi ya yaliyomo bado yanaelekea Kiingereza. Kulingana na Koll (2014), watumiaji wa Kiingereza wa Ethiopia walitembelea Wikipedia ya Kiingereza mara 57 kwa kila wakati walipotembelea Wikipedia ya Amharic. Kupitia uchambuzi wa maoni ya Facebook, Zaugg (2017) pia aligundua kuwa licha ya jukwaa hilo kuwa na msaada wakidijitali kwa Amharic katika hati ya Ethiopia, zaidi ya 50% maoni yaliyoandikwa kwa lugha yalitafsiriwa katika maandishi ya Kilatini.

tanzania

Tanzania ni mojawapo ya mazingira tofauti ya lugha barani Afrika. Kuna kati ya lugha 99 hadi 150 ambazo zinazungumzwa kikamilifu nchini. Kiswahili na Kiingereza ni lugha zinazotambuliwa rasmi nchini, na za kikabila au kiutamaduni zinatambuliwa kama lugha bora au inayokubalika. Wakati ni tofauti katika lahaja na lafudhi, Kiswahili ni lugha inayozungumzwa zaidi barani Afrika na wasemaji takriban milioni 200 katika eneo la ukanda wa Afrika Mashariki (Siminyu et al., 2022). Kwa kuongezea inazungumzwa na kueleweka na idadi kubwa ya Watanzania. Kama ilivyo kwa bara lote, mienendo inayoendelea ya uibukaji wa lugha nchini Tanzania imeunganishwa katika historia yake ya kikoloni na matarajio ambayo yalitimia au kutokea baada ya uhuru.

Kiingereza ni mkutano wa hivi karibuni katika historia ya lugha ya Tanzania. Ilifika mwanzoni mwa karne ya ishirini wakati wa utawala wa kikoloni wa Uingereza. Kulingana na Bwenge (2012), katika kipindi hiki, matumizi ya lugha yalisimamishwa kwa njia ya uainishaji wake kama lugha ya utawala wa kiwango cha juu na taaluma. Kwa kuongezea, kupatikana kwake kulihifadhiwa kwa wafanyakazi wenye ujuzi, matokeo yake yalisababisha mtazamo wake kama lugha inayokua zaidi. Hii bila kipingamizi ilibadili imani za watu juu ya matumizi na thamani ya Kiingereza, sio tu kama hazina ya kijamii, lakini pia kuhusiana na lugha zao za asili. Kiswahili hata hivyo kimekuwepo nchini kwa muda mrefu zaidi. Kulingana na Whitley (1969) ushahidi wa toleo la kawaida la uwepo wake unaweza kupatikana nyuma zaidi, kabla ya karne ya 10, wakati kuenea kwake kulitamkwa wakati wa karne ya 19 kupitia biashara na elimu (Rubagumya, 1990). Mwishoni wa kipindi hiki, Tanzania ilitangazwa kuwa chini ya himaya ya Ujerumani. Katika kipindi hiki cha kwanza cha makazi, Kiswahili alitunzwa kama lugha ya wenyeji na zaidi kutambuliwa kama lugha rasmi ya kutumia katika nafasi za kuingia ndani ya mifumo ya utawala (Whitley, 1969). Hata hivyo Wajerumani walidumisha hadhi rasmi ya lugha na njia yake au namna yake ya msingi ambayo iliweza kusaidia kupata fursa zaidi. Katika kipindi kifupi baada ya hii, Waingereza waliweka Kiingereza kama lugha rasmi ya nchi. Waingereza walikua na mwelekeo tofauti na walifanya haraka katika kuhakikisha kwamba Kiswahili kilikuwa maarufu. Kupitia Kamati ya Lugha ya Kitaifa ya Afrika Mashariki, utawala wa kikoloni wa Uingereza uliwezesha kuongezeka kwa Kiswahili nchini Tanzania na Afrika Mashariki (Siminyu et al., 2022; Mwanko, 1991). Ilitunzwa kama lugha ya “kiwango cha chini” kiutawala na masomo ya msingi. Kiswahili kimebeba au kufanya jukumu muhimu katika harakati za kitaifa ndani ya nchi, ikizingatiwa kuwa imeonekana kihistoria kama zana ya lugha ya “umoja wa kikabila na muingiliano” (Kassim, 1991). Kwa mkazo zaidi, Jumuiya ya Kitaifa ya waafrika ya Tanganyika na Jumuiya ya Afrika

ya Tanganyika, vyama viwili vya msaada katika utambuzi wa uhuru, vilijihusisha na siasa zao kwa kutumia Kiswahili.

Uwekaji wa Kiingereza kama lugha ya elimu ya juu, utawala wa kiwango cha juu na vikoa vingine vilivyohifadhiwa kwaajili ya wasomi ulisababisha Kiswahili kutazamwa kama lugha ya “lugha ya pili” (Bwenge, 2012). Ilikuwa chini ya maoni haya kwamba Julius Nyerere, waziri mkuu wa kwanza na rais wa Tanzania baada ya uhuru, alitangaza Kiswahili kama lugha ya kitaifa. Chini ya sera hii ya lugha, Kiswahili kilianzishwa hapo awali kama lugha ya elimu ya msingi na ya watu wazima, kwa kusudi la kupanua kazi yake katika viwango vya juu (Mazrui et al., 1998). Kwa asili siasa ya Kiswahili, mradi uliungwa mkono na maoni makuu matatu: (1) kukuza umoja wa kitaifa, (2) kumaliza uhamasishaji wa kikabila, na (3) kuhakikisha usawa katika upatikanaji wa fursa kupitia matumizi ya lugha moja, iliyotumika na wote ambayo haina kabila fulani.

Utaratibu huu uliwezesha kupitia sera kadhaa za lugha chini ya wizara ya wakati huo Wizara ya Elimu na Wizara ya Maendeleo ya Jamii na Utamaduni, na pia mipango muhimu. Kwa mfano Baraza la Kitaifa la Kiswahili (BAKITA) - lililopewa jukumu la kuratibu viwango, maendeleo na usambazaji wa maneno ya Kiswahili - na Taasisi ya Mafunzo ya Kiswahili (TATAKI) katika Chuo Kikuu cha Dar es salaam walikuwa mstari wa mbele katika shughuli hii (Bwenge, 2012). Jaribio la kuboresha matumizi ya Kiswahili katika hadhi zaidi kwa wakati yalikutana ukinzani. Kujibu uchunguzi mkali wa umma juu ya umuhimu wa Kiswahili kama lugha ya elimu ya sekondari na ya juu, serikali ilidumisha Kiingereza kama lugha ya mafundisho. Kulingana na Batibo (1995) katika kipindi hiki jukumu na ufahari wa Kiingereza ulipungua haswa: nia ya kupungua kwa Kiingereza ilifikiwa na maendeleo ya haraka na ya shauku ya Kiswahili. Pamoja na hayo, kwa sasa Kiingereza kinatawala mfumo wa elimu binafsi, katika shule zinazoitumia kama zana ya kibiashara ya kuvutia familia zilizo na uwezo mkubwa. Inaendelea kuzingatiwa kama lugha inayokua kwa kasi zaidi, inayosaidia ufikiaji na fursa, haswa kimataifa. Walakini, Kiingereza bado ni lugha ndogo iliyohifadhiwa kawaida kwaajili ya wasomi wa kijamii na kiuchumi. Sera mpya ya elimu na mafunzo iliyozinduliwa mnamo 2015 iliimarisha Kiswahili kama njia ya kufundishia ya nchi katika ngazi zote za elimu (UNICEF, 2017).

Nguvu ya Kiswahili ni ya kipekee, ni lugha pekee ya Kiafrika au ya asili kwenye bara ambayo inatishia

nguvu ya lugha zingine za asili (Rosendal, 2016). Nchini Tanzania haswa, matumizi na maendeleo yake yamefanyika kwa gharama ya lugha za jamii. Kwa mfano (Mapunda & Gibson, 2022) alipata ushahidi wa kukuzwa kwake na kupatikana kwa ubaguzi wa lugha zingine za asili - haswa miongoni mwa vijana. Hii haikuwa ndogo sana kutumia upendeleo, badala yake Mapunda (2013) na Rosendal & Mapunda (2014) walipata athari kubwa juu ya kitambulisho cha kitamaduni na maadili ya watu, kama vile kupitia upendeleo wa Kiswahili juu ya lugha za asili za mtu mmoja au kuzingatia lugha za jamii kama duni. Lakini pia kuna ushahidi wa maana juu ya ufikiaji wa ujuzi, kama vile wanafunzi katika jamii ambazo Kiswahili haizungumzwi kama lugha kuu au ambapo lugha zingine za jamii zinaenea sana kuathiriwa vibaya. Mapunda na Gibson (2022) walipata mtiririko wa kurudia (kushindwa) katika elimu ya msingi sanjari na kuongezeka kwa lugha zisizo za Kiswahili katika eneo lao la utafiti nchini Tanzania. Vivyo hivyo, katika tathmini yao ya hali ya elimu nchini Tanzania, Uwezo Tanzania (2017) iligundua kuwa matumizi ya kipekee ya Kiswahili na katika miaka ya baadaye Kiingereza katika elimu kilikuwa na athari kwa viwango vya mafanikio ya wanafunzi kote nchini. Mwishowe, ushahidi wa mafanikio ya usawa bado unahojiwa. Uwezo wa Kiswahili kuhakikisha usawa wa fursa kwa watu wa tamaduni tofauti nchini haujaandikwa na kuelezwa vizuri.

Kiswahili, kama lugha zingine za Kiafrika, kwa kihistoria kimehusika katika uhusiano wa pembeni na teknolojia ya kisasa (Legère, 2006). Wakati wa ukoloni, machache yalifanywa ili kuleta chachu kwa yaliyomo katika lugha ya ndani katika teknolojia zilizoingizwa - haswa mashine na vifaa - wenyeji walitakiwa kufanya kazi navyo. Badala yake, wasemaji wa Kiswahili walibadilishwa kupitia mazoezi ya kukopa lugha, mazoezi ambayo bado yameingia ndani ya lugha ya taarifa na teknolojia ya mawasiliano katika maeneo hayo hata ambapo juhudi za makubaliano zimefanywa mabadiliko na kupitisha maneno mapya katika lugha ya kawaida (Mziray, 2019; Legère, 2006; Mazda & Mazda, 1995). Licha ya matumizi yake kuenea, pamoja na uwepo wa kumbukumbu kubwa ya maandishi na data za hotuba, Kiswahili bado ni lugha ya rasilimali ya chini (Shikali & Mokhosi, 2020). Kuingizwa kwa Kiswahili katika teknolojia zakidijitali kumeimarika sana. Sio tu kwamba kumekuwa na ongezeko la upatikanaji wa yaliyomo kwenye tovuti na mitandao, lakini ufikiaji wa teknolojia za bei nafuu (vifaa) ambavyo vinafanya kazi Kiswahili vimefanya shughuli kwa usawa (Halvorsen, 2012).

Msaada wakidijitali kwa lugha umeongezeka tu na wakati. Microsoft na Linux (program za kompyuta)

walikuwa watangulizi katika juhudi za uwekezaji au uboreshaji wa teknolojia katika eneo hilo (Wandera, 2014). Kuanzia miaka ya mapema ya 2000 kampuni zote mbili zilizindua matoleo ya Kiswahili ya programu zao za kompyuta. Jaribio lingine muhimu la kuingiza Kiswahili katika taarifa na teknolojia ya mawasiliano ni pamoja na upatikanaji wa bidhaa za Google Suite, uwezo wa mfumo wa kubadili maandishi kuwa Hotuba (TTS), kuanzishwa kwa watafsiri tofauti wa mashine kama SALAMA, na juhudi zinazoendelea za Mozilla Foundation kujenga hifadhi data ya Sauti ya Kawaida katika lugha (Kamau, 2007; Siminyu et al., 2022). Mbali na program nyingi za kompyuta zilizotafsiriwa katika Kiswahili, M-PESA - jukwaa la huduma ya fedha la rununu au simu za mfukoni lililofanikiwa zaidi barani Afrika na watumiaji zaidi ya milioni 50 mnamo 2021 (Oluwole, 2021) - ina menu ya lugha ya Kiswahili ambayo inaaminika kutumiwa na sehemu kubwa ya idadi ya watu katika eneo lote (Wandera, 2014). Walakini msaada wakidijitali haujaenea, na maswala muhimu yanayozuia uwezo wa wasemaji wa Kiswahili kupata faida kamili za mtandao wa ndani. Idadi kubwa ya shughuli za uhamasishaji wa Kiswahili zimejikita katika lugha, wakati mambo mengine ya uhamasishaji yamepokea umakini mdogo. Hii imesababisha changamoto katika maswala kama vile tafsiri zisizo sahihi, kujisahihisha kulikopita kiasi na kufanya huduma za kutumia sauti kuwa ngumu (Buliva, 2017). Kinyume na habari iliyoenea wakati huo na kulingana na jukwaa la mmitandao ya kijamii yenyewe, Kiswahili bado sio moja ya lugha thelathini na nne za Twitter ambazo maandishi yaliyotafsiriwa yanapatikana. Mfano mwingine wa suala hili ulionyeshwa na Wandera (2014) ambapo aligundua kuwa watumiaji wa M-Pesa ndani ya sampuli zao walipendelea kutumia menu ya lugha ya Kiingereza kinyume na Kiswahili. Licha ya Kiswahili kuwa lugha ambayo wako vizuri zaidi, matumizi ya istilahi isiyo ya kawaida na menu isiyo na mashiko kama toleo la Kiingereza ilitajwa kama udhuru. Hii inawakilisha changamoto ya kawaida inayozunguka juhudi za teknolojia ya uhamasishaji na mtandao kipekee kupitia tafsiri na muktadha wa Kiingereza kama hatua ya kuondoka.

Simu ya mfukoni/rununu nchini Tanzania imeenea, na kuweza kufikia hata maeneo ya mbali ya nchi. Kwa kuzingatia upatikanaji wa vifaa vya simu za mfukoni/rununu, zimeingizwa ndani ya kitambaa cha maisha ya kila siku kwa mamilioni ya Watanzania wanaotumia teknolojia hii kama njia yao ya msingi ya kupata mtandao. Kwa kuongezea, vifaa vya simu ya mfukoni/rununu vimewezesha ufikiaji wa idadi isiyo ya kawaida ya huduma za ndani na yaliyomo. Watanzania wamekubali matumizi ya vifaa vya simu ya mkononi/rununu kwa sababu nyingi zaidi ya vyombo vya habari vya kijamii, pamoja na mambo

mapana ya maisha. Matumizi ya vifaa vya simu ya mkononi/rununu kama zana ya kufanya mwingiliano wa kifedha imeenea (Anthony & Mutalemwa, 2014). Wanafunzi na wanaojifunza kote nchini wanatumia simu za mkononi/rununu kama zana ya kuongeza uzoefu wao wa kujifunza (Mwapwele & Roodt, 2016; Kibona & Rugina, 2015; Kafyulilo, 2014). Wafanyabiashara wa mitaani milioni moja hutegemea sana vifaa hivi kufanya biashara zao (Rumanyika et al., 2019). Wakati idadi kubwa ya vijana walipatikana wakishirikiana na vifaa hivyo kuwezesha uzalishaji wa mapato (Manyerere, 2021). Reuster-Jahn (2021) pia alibaini jinsi Wanzania wanavyozidi kutumia mtandao kama njia ya kukuza upatikanaji wa hadithi za Kiswahili. Licha ya ukweli kwamba teknolojia zilizo chini ya mwingiliano huu zinapatikana kwa Kiingereza, lugha bora au inayokubalika inabaki Kiswahili. Mapunda na Rosendal (2021) kumbuka hata hivyo kwamba uhusiano huu na teknolojia umeongezeka kila mahali na mvuto wa Kiingereza, haswa miongoni mwa vijana. Hii ilizingatiwa hata ambapo chaguo la kuingiliana na teknolojia hizi linapatikana katika lugha za kawaida. Katika utafiti wa wanafunzi na wafanyakazi katika Chuo Kikuu cha Dar es salaam, Halvrosen (2012) aligundua kuwa licha ya kiwango cha juu cha mwingiliano na taarifa na teknolojia ya mawasiliano (ICTs) na Kiswahili, wanafunzi wengine waliona lugha hiyo kuwa isiyofaa kama lugha ya teknolojia kwa sababu ya mtazamo wake kama “kurudi nyuma”, “finyu” na “isiyo ya kitaaluma”. Malangwa (2019) aligundua kuwa matumizi ya lugha mchanganyiko kwenye mitandao ya kijamii wakati mwingine yalitumiwa kwa makusudi na watumiaji ili kuongeza upatikanaji wa habari, haswa iliyochapishwa kwa Kiingereza. Matumizi ya Kiingereza bado yanaonekana kama lugha ya inayokua kwa kasi zaidi. Kwa kuzingatia kasi ya utandawazi, Watanzania, kama wengine wengi ulimwenguni, wanasita kuachana na matumizi yake kwa kuogopa kufungwa kwa fursa na maendeleo ya kijamii. Kwa kuongeza, idadi kubwa ya habari bado inapatikana katika Kiingereza.

Taarifa kidogo inapatikana juu ya usalama mtandaoni mwa Watanzania. Wale wanaohusika kwenye mitandao ya kijamii wanaweza kuelimishwa na kwa hivyo wanaweza kushiriki katika uwezo wa lugha mbili ambao huzingatia kama umeenea kwenye mitandao ya kijamii ya Tanzania. Licha ya matumizi yake ya chini, vyombo vya habari vya kijamii ni mahali ambapo wenyeji wanajihusisha na siasa na shughuli zingine (Thobias, 2019). Kulingana na Hifadhi & Thompson (2020) shughuli za kisiasa za mtandaoni kawaida hufanyika na inachukuliwa kuwa bora zaidi wakati inafanywa Kiswahili. Jukwaa la Jamii (Jamii Forum) ni moja wapo ya majukwaa maarufu ya mtandao wa kijamii nchini. Mara nyingi hujulikana kama “Wikileaks ya Waswahili” na hapo zamani imekuwa kama njia ya kupigia filimbi au la mgambo.

uganda

Licha ya kuwa na angalau lugha 41 za kuishi nchini Uganda, lugha za kitaifa za sasa za Uganda ni Kiingereza na Kiswahili. Mnamo miaka ya 1970, Kiswahili ilizungumzwa na karibu theluthi ya raia wa Uganda. Ilikuwa lugha rasmi ya utawala, biashara na elimu. Udikteta wa Idio Amin Dada ulikuza matumizi ya Kiswahili, licha ya eneo la mjini Kati kutazama matumizi yake kama njia ya vitisho. Licha ya maoni haya mabaya, mnamo Septemba 2019, serikali ya Uganda iliidhinisha kuanzishwa kwa Baraza la Kitaifa la Kiswahili. Kifungu cha 6 (2) cha Katiba ya Uganda pia inaelezea kwamba “Kiswahili kitakuwa lugha rasmi ya pili nchini Uganda kutumiwa katika hali kama Bunge linaweza kuamuru sheria.”

Mnamo miaka ya 1990, Kiingereza ikawa lugha ya msingi ya mafundisho katika Msingi 5 kuendelea. KiSwahili, “kama lugha inayo uwezo mkubwa wa kuwaunganisha Waganda na kwa kusaidia maendeleo ya haraka ya kijamii,” ilipewa jukumu la kulazimishwa katika maeneo ya vijijini na mijini kutoka Msingi 4 - 7. Hii ilibadilika baadaye kuwa sera ya Ulimi wa Mama, iliyoanzishwa mnamo 2007. Lugha za msingi zilizoanzishwa katika sera hii zilikuwa Luganda, Luo, Runyakitara / Runyoro-Rutoro na Runyankore - Rukiga, Ateso / Akaramojong na Lugbara, kwa kuzingatia uhusiano wao kwa familia zingine za lugha nchini Uganda. Chini ya sheria hii mpya, wanafunzi walifundishwa kwa lugha ya eneo lao wakati wa miaka yao mitatu ya kwanza. Kiingereza ilianzishwa, lakini kama somo linalojitegemea. Katika mwaka wa nne, mtaala uliinua Kiingereza kwa moja ya lugha za msingi za mafundisho. Katika mwaka wa tano wa shule, Kiingereza kilikuwa lugha pekee ya mafundisho. Hii ni tofauti moja kwa moja na shule za binafsi na za kimataifa nchini Uganda, ambazo zinaweza kutumia Kiingereza tu kama lugha yao ya mafundisho.

Luganda ndio lugha ya asili inayozungumzwa zaidi nchini, lakini bado haina idadi kubwa ya wazungumzaji. Lugha hii inazungumzwa na Baganda, ambao hufanya asilimia 16.7 ya idadi ya watu wa Uganda. Wazungumzaji wa Luganda wanakaa katika Mashariki ya Kusini (kati ya mwambao wa Ziwa Victoria) na Kaskazini (pamoja na mwambao wa Ziwa Kyoga) maeneo ya katikati ya Uganda. Wakati Luganda haifikirii hadhi yoyote rasmi, Kampala ikiwa kiti cha serikali na biashara kwa nchi hiyo imesababisha Luganda kutawala biashara na shughuli za watu kote nchini.

Kuna lugha nne za ziada zilizotengwa za kikanda: Runyakitara kwa Uganda Magharibi, Luo kwa Uganda ya Kaskazini na Ateso na Ngakarimojong kwa Uganda ya Kaskazini-Mashariki.

Kama ilivyo kwa nchi nyingine yoyote, Waganda wamebeba mifumo yao ya kuongea lugha za asili kwenda kwa Kiingereza. Kwa mfano, lugha zilizo chini ya familia ya Bantu hazina konsonanti ambazo zinasikika peke yake. Ambapo kuna konsonanti, lazima kuwe na silabi inayoambatana. Kiingereza bado ni lugha kubwa kwa kundi lililoelimika nchini Uganda, na mara nyingi hufanya kama lugha ya kuunganisha kati ya maeneo tofauti na lugha tofauti, haswa mtandaoni. Kwa kuongeza, Kiingereza pia huonekana kama lugha ya “inayothibitisha” ambayo, kwa sababu ya uhalali wa kikoloni, mara nyingi huonekana kuwa halali zaidi au “nadhifu.” Marejeleo moja ambayo kama “kukiiingerezeshwa,” na matumizi ya nomino sahihi kama kitenzi kuashiria umuhimu wake. Waganda wenye utajiri, wa juu na wa kati ambao wana pesa za kufanya hivyo hutumia Kiingereza kama zana ya kitaalam na ya kibinafsi, wakiitumia kupata kutambuliwa na sifa. Badala ya Luganda au lugha zingine za kienyeji, Kiingereza kinahusishwa na fursa, elimu na utajiri. Badala yake, Luganda inahusishwa na muziki, biashara na maisha ya kidini (Sentanda na Nakayiza, 2015).

Wakati kuna upungufu wa fasihi juu ya utawala wa Kiingereza nchini Uganda, tunaweza kutumia mfano wa Nigeria kuelewa jinsi Kiingereza, kama lugha ya kikoloni, imekuwa kama kijamii, kisiasa, na zana ya kiuchumi. Adedimeji (2004) ilichambua matumizi ya Kiingereza kama sehemu ya maendeleo ya kitaifa, ambayo inafanya kazi kama lugha bora au inayokubalika katika nchi ambayo lugha zaidi ya 500 za asili zinazungumzwa. Hata ingawa matumizi endelevu ya Kiingereza yanaendeleza ukoloni, mwandishi anakubali na anaelewa kuwa hakuna lugha mbadala ya Asili kuwa na uwezo kama kiingereza. Nchini Uganda na Nigeria, kutawala kwa lugha ya Kiingereza au lugha zingine za Magharibi kuna changamoto uwezekano wa utofauti wa lugha katika mazingira ya kidijitali ya Kiafrika. Nchi za Kiafrika zinategemea lugha za Ulaya na Magharibi (Obondo, 2007). Lugha za asili katika nchi za kusini mwa Jangwa la Sahara hazipewi miundombinu hiyo hiyo. Wale ambao hawazungumzi Kiingereza vizuri au wakati wote wanajitahidi kudai haki ya kuongea (Norton, 2015).

Nchini Uganda, vituo vingi vya vyombo vya habari vya kitaifa hutoa yaliyomo kwa Kiingereza na Luganda, na uchapishaji wa mara kadha kwa Kiswahili. Wakati machapisho ya ndani ya kikanda katika lugha zingine yapo (kama Runyankole, Karamojong na Acholi), hawana ufikiaji wa kitaifa au wasifu kama machapisho ya msingi wa Kampala. Gazeti la New Vision linachapisha magazeti ya lugha ya ndani ikiwa ni pamoja na Bukedde, gazeti la Luganda la kila siku, na wiki pamoja na Orumuri, Etop na

Rupiny. Programu nyingi za runinga ziko kwa Kiingereza, wakati programu nyingi za redio zinatolewa katika lugha za Luganda na Kiingereza. Walakini, kwa sababu ya lugha ndogo za Asili zinazoonyeshwa kama “programu isiyo ya kibiashara,” lugha kubwa (kama Luganda) hutoa utaratibu katika programu na yaliyomo (Kibita, 2016). Kama matokeo, yaliyomo katika eneo hilo hayasemewi au kutangazwa wala kushughulikia maswala ya ndani kwa lugha inayopatikana kwa watazamaji hao. Hata Luganda, lugha ya kawaida katika nafasi za vyombo vya habari vya Uganda, haijatengwa vizuri katika programu, utengenezaji wa maandishi na maendeleo ya mradi (Nabende et al., 2021).

Kwa kuongezea, usalama wakidijitali mara nyingi huathiriwa, haswa kama wanaharakati au watumiaji wa kila siku hutumia lugha zao za ndani kujieleza mtandaonini. Pamoja na janga linaloendelea la UVIKO-19, habari potofu imeenea katika vikundi vya WhatsApp, Facebook na Twitter, na hoja zisizo na kweli juu ya chanjo na matibabu yaliyoenea. Kuna jitihada kidogo zinazofanyika zinazohusisha lugha za Kiafrika Mashariki katika kugundua habari hii potofu kwenye majukwaa ya media ya kijamii. Hakuna mashine za kugundua au zana za kujifunza kwa lugha yoyote ya asili ya Uganda. Kama matokeo, Nabende na wenzake (2021) walichambua daftari la habari la kwanza lililohusisha Luganda kukamata habari potofu za UVIKO-19 kwenye majukwaa ya mitandao ya kijamii kwa Luganda, Kiingereza na mchanganyiko wa Luganda-Kiingereza. Timu ilitumia njia za mashine kujifunza kwenye kanzi-data hizi kuainisha ikiwa ujumbe wa Luganda-Kiingereza uliochanganywa ulikuwa na habari potofu au la (Nabende et al., 2021). Kama walivyohitimisha, programu bado haijatengenezwa ili kupata usalama wa habari hatari mara nyingi huenea haraka kwenye mitandao ya kijamii.

Vile vile, wanaharakati wa Uganda wanakabiliwa na athari katika lugha yoyote wanayo Twitter, WhatsApp au kutuma a kwa mfano, Dk. Stella Nyanzi, profesa katika Chuo Kikuu cha Makerere, alichapisha shairi lifuatalo mnamo 2017, kwenye Facebook, akikosoa vitendo vya Rais Yoweri Museveni.

‘Museveni matako nyo. Ebyo byeyayogedde e Masindi yabadde ayogera lutako.’

This translates as

‘Museveni is very much a pair of buttocks. When he spoke in Masindi. he was speaking as buttocks do’ (Nyanzi, 2017).

Stella Nyanzi ✓

January 27, 2017 · 🌐

Museveni matako nyo! Ebyo byeyayogedde e Masindi yabadde ayogera lutako.

I mean, seriously, when buttocks shake and jiggle, while the legs are walking, do you hear other body parts complaining? When buttocks produce shit, while the brain is thinking, is anyone shocked? When buttocks fart, are we surprised?

That is what buttocks do. They shake, jiggle, shit and fart. Museveni is just another pair of buttocks. Rather than being shocked by what the matako said in Masindi, Ugandans should be shocked that we allowed these buttocks to continue leading our country. Matako butako.

👍 🤔 3.9K

2.2K Comments 1.2K Shares

↪ Share

Nyanzi kisha alikamatwa na kufunguliwa mashtaka ya unyanyasaji mtandaoni na mawasiliano ya kuudhi chini ya sharia. Sheria ya Matumizi Mabaya ya Kompyuta ya mwaka 2011 (Rukondo, 2018). Nyanzi anatumia Kiganda kama mchezo wa kishairi wa maneno lakini pia kuchagua mtandao wake wa mawasiliano na kujichagulia maudhui kwa njia ambayo hujaribu kuepuka mawazo au tafsiri zozote zisizokubalika. Walakini, kwa uhuru wa sasa wa dijiti nchini Uganda, yoyote lugha inakabiliwa na polisi kutoka kwa serikali, licha ya Katiba ya Uganda kulinda raia uhuru wa kujieleza.

Majukwaa ya kidijitali huunganisha wasomaji mara nyingi zaidi kuliko hapo awali katika bara na ndani ya Uganda, ambapo uzalishaji wa maarifa, usemi wa ubunifu na mawasiliano hukuzwa (Nesbitt-Ahmed, 2017). Hata hivyo, pengo kubwa linabaki: hakuna rasilimali nyingi juu ya jinsi Waganda wanavyotumia lugha zao za asili mtandaoni au katika nafasi za mitandao ya kijamii.

Wingi wa lugha nchini Uganda unamaanisha hivyo lugha kama vile Kiganda pekee ndizo zinapewa kutambuliwa kimataifa, kupitia Google mpya Tafsiri kipengele, kwa mfano (Bambino, 2022). Lugha, haswa zile za Kaskazini ambazo sio Bantu, anguka kando ya njia. Hazistawi katika nafasi za kidijitali wala hazisomwi.

urithi wa kikoloni & lugha mtandaoni

Lugha anazozungumza mtu zina athari inayoonekana katika jinsi mtu anavyofikia na kujihusisha na dijitali nafasi. Hii inatafsiri moja kwa moja katika usambazaji usio sawa wa haki za dijiti: ufikiaji wa habari, upatikanaji wa huduma na upatikanaji wa maendeleo ya teknolojia. Watu wasiojiweza kiuchumi watafanya hivyo kuwa na wakati mgumu pia kujieleza mtandaoni. Maarifa asilia yanafutwa ndani upendeleo wa lugha na usemi kuu au wengi.

Mengi ya mazungumzo haya, kama yalivyoelezwa hapo juu, yanaweza kuhusishwa na urithi wa ukoloni, na jinsi ilivyokua moja kwa moja katika suala changa la ukoloni wa kidijitali. Kwett (2016) anafafanua digital ukoloni kama vile Wamarekani na mataifa mengine ya Magharibi yanapotumia udhibiti wa Kusini mwa dunia kwa kuelekeza nguvu za kidijitali katika mashirika: aina ya hegemony ya teknolojia. Makampuni ya ICT yanadhibiti kwa ukweli wa programu na majukwaa mengi yanatokana na Marekani: vivinjari vya wavuti, injini za utafutaji, utiririshaji tovuti, n.k. Wakati teknolojia inatolewa na kwa ajili ya wakazi wa Kaskazini wa kimataifa, Wenyeji, vijijini au kimataifa Jumuiya za Kusini zinalazimika kubadili mazoezi kwa ajili ya kupata ufikiaji (Vijana, 2019). Wakosoaji wanaamini kwamba hii ni aina mpya ya ubeberu, inayoendeshwa kabisa mtandaoni. Nguvu inapanuliwa na usambazaji wa mali hizi muhimu (majukwaa) ambazo hatimaye huwa "muhimu" katika maisha ya kila siku.

Kama Renata Avila anavyoelezea, "Idadi ya watu nje ya mtandao ulimwenguni ni eneo linalobishaniwa la himaya za teknolojia, kwa sababu yeyote anayezipata. Iliyofungiwa katika ukabaila wao wa kidijitali, ina ufunguo wa siku zijazo" (Mozilla Foundation, 2018).

Hii inatafsiri moja kwa moja katika lugha ambayo inatawala kwenye majukwaa haya kwa njia ya nani au nini inawadhibiti. Watu wengi katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara hawafikii Mtandao kwa kutumia Wenyeji wao lugha, lakini lugha iliyowekwa kwao na ukoloni (Munyadziwa na Mncwango, 2021). Kampuni za Com kama vile Meta (iliyokuwa ikijulikana kama Facebook) hueneza matumizi ya programu "lite" kama vile Misingi Bila Malipo, ambayo hatimaye haikidhi mahitaji ya kiisimu ya makundi mbalimbali ya watu (Solon, 2017). Wakenya wanaweza tu kupata Misingi Bila Malipo kwa Kiingereza, licha ya kuwa Kiswahili kinazungumzwa zaidi. Mtandao inayodhibitiwa pekee na makampuni ya teknolojia yenye msingi wa Magharibi huzingatia mahitaji, usambazaji na nguvu bila kuzingatia maslahi ya wengi wa watu duniani. Matokeo yake, utafiti juu ya matumizi ya lugha katika Afrika Kusini mwa Jangwa la Sahara na sehemu kubwa ya Kusini mwa dunia kwa kawaida huzingatia ukoloni matumizi ya lugha (Kifaransa, Kireno, na Kiingereza) ambayo hupuuza mwelekeo wa lugha ya Asilia utafiti (Tshabangu & Salawu, 2021)

mwito wa kuchukua hatua

Watu binafsi na mashirika katika sekta zote zinazogusa nafasi ya kidijitali wanapaswa kusikiliza na kuzoea zaidi mandhari ya lugha inayojumuisha na tofauti. Hii ni pamoja na:

Watunga sera na serikali:

- Agiza msimbo wa chanzo huria
- Kuza elimu ya kidijitali katika lugha za kienyeji
- Kuhamasisha biashara za kiteknolojia kufanya kazi ndani ya nchi

Makampuni ya teknolojia:

- Kampuni za teknolojia hushauriana na vikundi vya Wenyeji/maeneo kwa ajili ya maoni.
- Kuajiri watu wanaozungumza lugha zisizo na uwakilishi mdogo katika nchi zao za asili.
- Janibisha programu na msimbo ili wasanidi programu katika Kusini mwa kimataifa waweze kutafsiri.
- Tumia rasilimali zaidi kwenye programu na msimbo katika hati zisizo za Kilatini
- Zingatia udhibiti wa maudhui katika nchi zote za uendeshaji

Asasi za kiraia:

- Kusaidia mitandao ya kijamii na majukwaa mengine ya kidijitali yanayoongozwa na vikundi vya Wenyeji.
- Kuendelea kufanya utafiti.
- Kutoa majukwaa ya utetezi.

Waigizaji wa kimataifa:

- Kufadhili na kufadhili ruzuku ili kuhifadhi lugha zilizo hatarini kutoweka mtandaoni.
- Kusaidia mashirika ya ndani na kufanya utetezi wa kikanda na kimataifa.

hitimisho

Ukosefu wa usawa wa habari na lugha mtandaoni na katika mazingira ya kidijitali una uwezo wa kuimarik mifumo ya enzi ya ukoloni ya utoaji na uwakilishi wa habari (Graham & Zook, 2014). Hata hivyo, pia kuna nafasi na fursa ya uwezeshaji wa lugha mtandaoni. asili yenyewe ya mtandao kama kitabu cha kucheza cha chanzo huria kimeruhusu mawazo na mawazo kuongezeka kwa mamilioni ya njia. Dijitali nafasi zinaweza kutumika kuandika na kuhifadhi lugha, kushiriki, kufundisha na kusambaza nyenzo kwa wazungumzaji wapya au waliopo, na kutafsiri taarifa kwa makundi yaliyotengwa. Jumuiya pepe za lugha inaweza kustawi katika nafasi ya kidijitali ifaayo, iliyoratibiwa, ikizingatiwa kuwa mazingira ya kidijitali yanakuzwa kwa lugha zisizo za wengi pia kuwa na sehemu. Kadiri ufikiaji wa mtandao unavyoendelea kukua kwa kasi na kufikia jumuiya ambazo hapo awali hazikuweza kufikiwa, watumiaji wengi zaidi kutoka Kusini walio wengi duniani wataweza changamoto kwa "wasomi wa lugha" (ITU, 2021). Mifumo ya kidijitali huwapa umuhimu na thamani watu wachache vikundi wakati matumizi, uzalishaji na matumizi ya bidhaa za dijiti na muundo hutokea.

Ukosefu tofauti wa utafiti katika utafiti wa lugha na teknolojia katika Kusini mwa ulimwengu hufungua njia mradi unaoendelea wa utafiti unaoongozwa na Pollicy, kwa ushirikiano na Digital Futures Lab na kwa usaidizi kutoka kwa Wakfu wa Internet Society.

Mradi wa "Je, Tuko Pamoja" unachunguza na kuweka kumbukumbu matumizi ya lugha mtandaoni nchini Ethiopia, Tanzania, Uganda na India ili kuchunguza: Ni uzoefu gani na changamoto za wazungumzaji wasio wa Kiingereza wanaotumia majukwaa ya kidijitali? Kulingana na maarifa haya, nini kinaweza kuwa mapendekezo kwa wabunifu wa majukwaa katika suala la kuboresha ufikiaji, utumiaji na usalama wa majukwaa haya? Chombo hiki cha kazi kitajaribu kuelekeza ajenda ya utafiti kuelekea uelewa jinsi idadi ya watu kwa ujumla inavyoingiliana, kufikia na kukusanya na kutoa taarifa kutoka kwa kujihusisha katika mandhari ya kidijitali.

nukuu zilizotumika

Adedimeji, M.A. 2004. The unifying role of English in a multilingual nation: The case of Nigeria. In O.Ndimele (ed.), Language and Culture in Nigeria: A Festschrift for Essen Okon, 67-86. Aba: National Institute for Nigerian Languages.

Anthony, D., & Mutalemwa, D. K. (2014). Factors influencing the Use of Mobile Payments in Tanzania: Insights from Zantel's Z-pesa services. Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa, 5(2), 69-90.

Ayalew, Y.E. (2021). Uprooting Hate Speech: The challenging task of content moderation in Ethiopia. Open Internet. URL: <https://openinternet.global/news/uprooting-hate-speech-challenging-task-content-moderation-ethiopia>

Bambino, R. (2022) Luganda added to Google translate using a new machine learning technique. TechJaja. Published 12 May 2022. Retrieved 12 June 2022 from <https://techjaja.com/luganda-added-to-google-translate-using-new-machine-learning-technique/>

Batibo, H. (2005) Language Decline and Death in Africa: Causes, Consequences and Challenges. Clevedon: Multilingual Matters.

Batibo, H. M. (1995). The growth of Kiswahili as the language of education and administration in Tanzania. CONTRIBUTIONS TO THE SOCIOLOGY OF LANGUAGE, 69, 57-57.

Buliva, A. (2017). Machine Natural Language Translation Using Wikipedia as a Parallel Corpus: A Focus on Swahili(Doctoral dissertation, United States International University-Africa).

Ethiopia Constitution. (1995) Constitution of the Democratic Republic of Ethiopia.

Ethiopia Ministry of Education. (1994) 'National Education and Training Policy (NETP)'.

Gereme, F., Zhu, W., Ayall, T., & Alemu, D. (2021). Combating fake news in "low-resource" languages: Amharic fake news detection accompanied by resource crafting. Information, 12(1), 20.

- Gerencheal, B. (2016). Gender Differences in Foreign Language Anxiety at an Ethiopian University: Mizan-Tepi University Third Year English Major Students in Focus. Online Submission, 1(1), 1-16.
- Gerencheal, B., & Mishra, D. (2019). Foreign Languages in Ethiopia: History and Current Status. Online Submission, 6(1), 1431-1439.
- Getachew, S. (2020). Ethiopia is adding four more languages to Amharic as political instability mounts . Hiiraan. Link:
https://www.hiiraan.com/news4/2020/Mar/167325/ethiopia_is_adding_four_more_official_languages_to_amharic_as_political_instability_mounts.aspx
- Getachew, A., & Derib, A. (2006). Language policy in Ethiopia: History and current trends. Ethiopian journal of education and sciences, 2(1).
- Christison, M., & Murray, D. E., (2014). What English language teachers need to know: Designing curriculum. (Vol. 3). New York: Routledge.
- Coleman, D. (2018). Digital colonialism: The 21st century scramble for Africa through the extraction and control of user data and the limitations of data protection laws. Mich. J. Race & L., 24, 417.
- Gerencheal, B., & Mishra, D. (2019). Foreign Languages in Ethiopia: History and Current Status. Online Submission, 6(1), 1431-1439.
- Graham, M., & Zook, M. (2013). Augmented realities and uneven geographies: exploring the geolinguistic contours of the web. Environment and Planning A, 45(1), 77-99.
- Cullen, R. (2001). Addressing the digital divide. Online information review.
- Galperin, E. (2014). How To Enable Amharic In Google Docs, And Why It Matters To Ethiopian Bloggers. Electronic Frontier Foundation. Link:
<https://www.eff.org/deeplinks/2014/05/how-switch-languages-amharic-google-drive-docs-and-other-google-products>
- Habtu, A. (2003). Ethnic federalism in Ethiopia: Background, present conditions and future prospects.
- Halvorsen, T. A. (2012). Participation in the ICT era: Implementation without humiliation, misconception and false consciousness. International Review of Education, 58(3), 313-334.
- Hogan, C. (1999). OCR for minority languages. In Symposium on Document Image Understanding Technology.
- International Telecommunication Union (2021). Measuring digital development: Facts and figures, 2021.

- ITU Publications. Retrieved 12 June 2022 from <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/FactsFigures2021.pdf>
- Kafyulilo, A. (2014). Access, use and perceptions of teachers and students towards mobile phones as a tool for teaching and learning in Tanzania. *Education and Information technologies*, 19(1), 115-127.
- Kakungulu-Mayambala, R., & Rukundo, S. (2019). Digital activism and free expression in Uganda. *African Human Rights Law Journal*, 19(1), 167-192.
- Kamau, S. N. (2007). A digital divide: Kiswahili holds the key. *Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa*, 1(1), 133-143.
- Kasozi, A.B.K. (2000). The failure to develop a national language in Uganda: A historical survey. In K.Parry (ed.), *Language and Literacy in Uganda: Towards a Sustainable Reading Culture*, 23-29. Kampala: Fountain Publishers.
- Kemp, S. (2021). Digital 2021: Ethiopia. DataReportal.
Link: <https://datareportal.com/reports/digital-2021-ethiopia>
- Kenaw, S. (2017). Cultural translation of technologies in Ethiopia. *Ethiopian Journal of the Social Sciences and Humanities*, 13(2), 109-142.
- Kibona, L., & Rugina, J. M. (2015). A review on the impact of smartphones on academic performance of students in higher learning institutions in Tanzania. *Journal of Multidisciplinary Engineering Science and Technology (JMEST)*, 2(4), 673-677.
- Kornai, A. (2013). Digital language death. *PloS one*, 8(10), e77056.
- Kubitschko, S., & Kaun, A. (Eds.). (2016). *Innovative methods in media and communication research*. Cham: Springer International Publishing.
- Kwet, M. (2022). Digital colonialism is threatening the Global South. Al Jazeera. Retrieved 13 May 2022, from <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/3/13/digital-colonialism-is-threatening-the-global-south>.
- Kwet, M. (2019). Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the Global South. *Race & Class*, 60(4), 3-26.
- Legère, K. (2006). Formal and informal development of the Swahili language: Focus on Tanzania. In *Selected proceedings of the 36th annual conference on African linguistics* (pp. 176-184). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Manyerere, D. J. (2021). ICT and economic empowerment: analysing how youth in Tanzania use social

media to facilitate income-generation activities. 898111358.

Mapunda, G., & Gibson, H. (2022). On the suitability of Swahili for early schooling in remote rural Tanzania: do policy and practice align?. *Journal of the British Academy*, 10(s4), 141-168.

Mapunda, G., & Rosendal, T. (2021). Imagined Futures and New Technology: Youths' Language Attitudes in Songea, Tanzania. *Language Matters*, 52(1), 92-112.

Mapunda, G. (2013). African philosophy of management in the context of African traditional cultures and organisational culture: the case of Kenya and Tanzania. *Philosophy of Management*, 12(2), 9-22.

Mazrui, A. A., Mazrui, A. A. M., & Mazrui, A. M. (1998). *The Power of Babel: language and governance in the African experience*. University of Chicago Press.

Mazrui, A. A., & Mazrui, A. M. (1995). *Swahili state and society: The political economy of an African language*. East African Publishers.

Megerdoomian, K., & Parvaz, D. (2008). Low-density language bootstrapping: the case of Tajiki Persian. In *Proceedings of the Sixth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'08)*.

Mozilla Foundation (2018). *Resisting digital colonialism*. Internet Health Report 2018. Retrieved 10 June 2022, from, : <https://internethealthreport.org/2018/resisting-digital-colonialism/>

Munyadziwa, M.A. & Mncwango, E.M. (2021) Promoting the Use of Indigenous Languages on Social Media. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 5 (5), 310 - 314.

Murthy, D. (2008). Digital ethnography: An examination of the use of new technologies for social research. *Sociology*, 42(5), 837-855.

Mwansoko, H. (1991). Swahili Terminological Modernization in Tanzania. What Are the Register Users' Views?. *Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal*, 36(1), 301-310.

Mwapwele, S. D., & Roodt, S. (2016). The extent of usage of mobile devices for learning outside the classroom in a secondary school in Tanzania.

Mziray, P. R. (2019). Evaluating the acceptance and descriptive usability of the Swahili coined terminologies: An investigation of the ICT terminologies. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 2(6), 447-455.

Nabende, P., Kabiito, D., Babirye, C., Tusiime, H., & Nakatumba-Nabende, J. (2021). Misinformation detection in Luganda-English code-mixed social media text. *arXiv preprint arXiv:2104.00124*.

- Namasinga Selnes, F., & Orgeret, K. S. (2020). Social media in Uganda: revitalising news journalism?. *Media, Culture & Society*, 42(3), 380-397.
- Nesbitt-Ahmed, Zahrah (2017). Reclaiming African literature in the digital age: an exploration of online literary platforms, *Critical African Studies*, 9:3, 377-390, DOI: 10.1080/21681392.2017.1371618
- Norton, B. (2015). Identity, Investment, and Faces of English Internationally. *Chinese Journal of Applied Linguistics*, 38(4). doi:10.1515/cjal-2015-0025
- Nyanzi, S. (2017) 'Facebook Post,' Facebook. Retrieved on 12 June 2022 from <https://www.facebook.com/stella.nyanzi/posts/10154878225000053>
- Obondo, M.A. (2007). Tensions between English and mother tongue teaching in post-colonial Africa. In J.Cummins and C.Davison (eds), *International Handbook of English Language Teaching*, 37-50. New York, NY: Springer.
- Oluwole, V. (2021). M-Pesa Africa active users reach 50 million in 2021. *Business Insider Africa*. Link: <https://africa.businessinsider.com/local/markets/m-pesa-africa-active-users-reach-50-million-in-2021/jw43zef>
- Parks, L., & Thompson, R. (2020). Internet Shutdown in Africa| The Slow Shutdown: Information and Internet Regulation in Tanzania From 2010 to 2018 and Impacts on Online Content Creators. *International Journal of Communication*, 14, 21.
- Pellet, P. (2021). Understanding the 2020-2021 Tigray Conflict in Ethiopia—Background, Root Causes, and Consequences. *KKI ELEMZÉSEK*, 2021(39), 1-20.
- Perez, S. (2017). Google's voice typing tech adds support for 30 more languages, reaching further into Africa, India. *Techcrunch*. Link: <https://techcrunch.com/2017/08/14/googles-voice-typing-tech-adds-support-for-30-more-languages-reaching-further-into-africa-india/>
- Rosendal, T., & Mapunda, G. (2014). Is the Tanzanian Ngoni language threatened? A survey of lexical borrowing from Swahili. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 35(3), 271-288.
- Rosendal, T. (2016). Language transmission and use in a bilingual setting in rural Tanzania. *Endangered Languages and Languages in Danger*, 335.
- Rukundo, S. (2018). "My President is a Pair of Buttocks": the limits of online freedom of expression in Uganda. *International Journal of Law and Information Technology*, 26(3), 252-271. doi:10.1093/ijlit/eay009
- Rubagumya, C. M. (1990). Language in Tanzania. *Language in education in Africa: Tanzanian*

perspectives, 5-14.

Rumanyika, J., Tedre, M., Apiola, M., Oyelere, S. S., & Mramba, N. R. (2019). Contemporary Challenges in Street Trader-Customer Interaction Through Mobile Devices in Dodoma, Tanzania. In International conference on social implications of computers in developing countries (pp. 76-88). Springer, Cham.

Sasikumar, M., & Hegde, J. J. (2004). Software localisation: some issues and challenges. In SCALLA conference, Kathmandu available from CDAC, Mumbai (formerly NCST).

Shahbaz, A. and Funk, A. (2020). Freedom On The Net 2020: The Pandemic's Digital Shadow. Freedom House.

Link: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-10/10122020_FOTN2020_Complete_Report_-_FINAL.pdf

Sharma, G. (2013). English in Ethiopia. *Science, Technology and Arts Research Journal*, 2(1), 74.

Shikali, C. S., & Mokhosi, R. (2020). Enhancing African low-resource languages: Swahili data for language modelling. *Data in brief*, 31, 105951.

Siminyu, K., Amran, K. M., Karatu, A. N., Resani, M., Junior, M. M., Ryakitimbo, R., & Mwasaru, B. (2022). Corpus Development of Kiswahili Speech Recognition Test and Evaluation sets, Preemptively Mitigating Demographic Bias Through Collaboration with Linguists. In *Proceedings of the Fifth Workshop on the Use of Computational Methods in the Study of Endangered Languages* (pp. 13-19).

Simons, G. F., Thomas, A., Gibson, M., & Kornai, A. (2017). A Scale for Assessing Digital Language Vitality. In *An Extended Abstract Submitted to ComputEL-2: A Workshop on Computational Methods for Endangered Languages*, Honolulu, Hawaii.

Smith, L. (2008). The politics of contemporary language policy in Ethiopia. *Journal of Developing Societies*, 24(2), 207-243.

SOMALILAND. (2010). Ethiopia Gets Microsoft Software in Amharic.

Link: <https://www.somalilandcurrent.com/ethiopia-gets-microsoft-software-in-amharic/>

Ssentanda, M., & Nakayiza, J. (2015). English rules in Uganda, but local languages shouldn't be sidelined. *The Conversation*. Retrieved 12 June 2022, from <https://theconversation.com/english-rules-in-uganda-but-local-languages-shouldnt-be-sidelined-49381>.

Taye, B. A. (2017). Ethnic federalism and conflict in Ethiopia. *African journal on conflict resolution*, 17(2), 41-66.

Tembe, Juliet, and Bonny Norton. "English education, local languages and community perspectives in

Uganda." *Dreams and realities: Developing countries and the English language* (2011): 117-140.

Thobias, R. (2019). *Assessment of social media impact to Tanzania youth a case study of Dar-es-salaam* (Doctoral dissertation, Mzumbe University).

Tsegaye, G., & Atnafu, S. (2016). Local Web Content Observatory System: The Case Ethiopian Languages on the Web. In *Ethiopian Information and Communication Technology Annual Conference 2016* (pp. 36-40).

Tsvetkov, Y. (2017). Opportunities and challenges in working with low-resource languages. In Carnegie Mellon Univ., Language Technologies Institute.

UNICEF. (2016). *Ethiopia, The Impact of Language Policy and Practices on Children's Learning: Evidence from Eastern and Southern Africa*. UNICEF: New York. Link: <https://www.unicef.org/esa/sites/unicef.org.esa/files/2018-09/UNICEF-2016-Language-and-Learning-Ethiopia.pdf>

UNICEF. (2017). *Tanzania, The impact of language policy and practice on Children's learning: Evidence from Eastern and Southern Africa*. UNICEF: New York. Link: <https://www.unicef.org/esa/sites/unicef.org.esa/files/2018-09/UNICEF-2017-Language-and-Learning-Tanzania.pdf>

Uwezo Tanzania. (2017). *Are Our Children Learning? Uwezo Tanzania Annual Learning Assessment Report 2017*. Link: <https://twaweza.org/wp-content/uploads/2021/05/Tanzania-Report-2017-Web-Version.pdf>

Wa Thiong'o, N. (1986). *Decolonising the mind: The politics of language in African literature*. East African Publishers.

Wandera, A. S. (2014). *Evaluating the acceptance and usability of Kiswahili localised mobile phone app in Kenya: a case of M-Pesa app* (Doctoral dissertation, University of Nairobi).

Whitley, W.H. (1969). *Swahili: The rise of a national language*. London: Methuen.

Woldemariam, H., & Lanza, E. (2014). Language contact, agency and power in the linguistic landscape of two regional capitals of Ethiopia. *International Journal of the Sociology of Language*, 2014(228), 79-103.

World Bank. (2020). *Individuals using the Internet (% of population) - Ethiopia*. Link: <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?locations=ET>

Young, H. (2014). *The Digital Language Divide*. The Guardian. Retrieved 12 June 2022, from

<http://labs.theguardian.com/digital-language-divide/#:~:text=The%20relationship%20between%20language%20and,you%20behave%20in%20these%20communities.>

Young, J. C. (2019). The new knowledge politics of digital colonialism. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 0308518X1985899. doi:10.1177/0308518x19858998

Yusuf, S. (2019). Drivers of ethnic conflict in contemporary Ethiopia. *Institute for Security Studies Monographs*, 2019(202), v-46.

Zaugg, I. A. (2020). Digital inequality and language diversity: An Ethiopic case study. In *Digital Inequalities in the Global South* (pp. 247-267). Palgrave Macmillan, Cham.